

УДК 124.4 – 053.6

Л. Литвинчук, д-р психол. наук, старш. наук. співроб.
 Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, Київ, Україна,
 І. Рашковська, канд. психол. наук
 Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна

РОЛЬ ІДЕАЛУ ЯК ВЗІРЦЯ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ЗВО

Розкривається актуальне питання ролі ідеалу як взірця для наслідування підлітком у процесі навчання у закладах вищої освіти (ЗВО). Багатоплановість проблем, пов'язаних з формуванням уявлення про "ідеальне", передбачає взаємобумовленість різних аспектів цього процесу, цілісний підхід до проблеми. У цьому дослідженні було використано системний підхід для виявлення провідних ідеалів осіб підліткового віку як способів бачення світу.

Ключові слова: ідеал, підліток, взірець, наслідування, смислотвірчі переживання, образ "Я", студент, успішність, експеримент, світогляд.

Постановка проблеми. Перед наукою сьогодні стоїть ряд складних проблем, що пов'язані з вивченням особливостей розвитку особистості в умовах соціальної, політичної, економічної нестабільності. Підлітки є однією з найменш захищених вікових категорій нашого суспільства, тому процес соціальної адаптації у цієї категорії учнів відбувається найбільш складно. Перед підлітком стоїть безліч проблем, пов'язаних з його самовизначенням, самореалізацією, психічним здоров'ям, які позначаються зокрема і на ідеальному "Я". Значуще місце у філософії та психології завжди займало питання існування й розвитку ідеального "Я" та "ідеалу" взагалі. Це, насамперед, пов'язано з питанням формування світогляду людини. Саме "ідеальне" є суттєвою характеристикою свідомості, духовної діяльності, творчої активності соціального суб'єкта [1; 6; 4, с. 156; 8]. Розробка проблеми "ідеального" тісно пов'язана з вирішенням першочергових завдань етики, філософії, психології. Вона також має велике практичне значення, особливо зараз, коли в нашій країні актуальними є проблеми розвитку духовності та формування людини з високими моральними принципами та ідеалами, творчим підходом до справи, активною життєвою позицією у навчанні. Між тим, як у філософській, педагогічній, так і у психологічній літературі поки ще не надано належної уваги розкриттю питань становлення ідеалів. Докладний аналіз базових образів, на основі яких формується ідеальне "Я" в житті особи підліткового віку і визначив актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В силу специфіки вікового розвитку підліток, як субкультурний суб'єкт, вдається до рефлексії над кардинальними проблемами людського буття, намагається в своїх ідеальних уявленнях представити "образ власного Я", сконструйований із внутрішніх переживань, оцінок та ін. У цьому дослідженні було використано системний підхід для виявлення провідних ідеалів осіб підліткового віку як способів бачення світу. Вагоме місце в дослідженні орієнтирів та ідеалів особистості надавали в своїх дослідженнях представники диспозиційного напрямку в теорії особистості [3; 7]. Зокрема, Г. Олпорт зазначав, що лише в певному віці підрастаюча особистість починає замислюватися над своїм ідеальним "Я". А вже в дитинстві особистість може думати тільки про себе, і думки, якою вона хоче бути, якою повинна стати, її ще не турбують. На відміну від дитини молодшого віку підліток вже починає замислюватися над своїми ідеалами, прагне усвідомити своє ідеальне "Я". Основною проблемою підлітка вчений вважає вибір майбутньої професії та інших життєвих цінностей.

В своїх дослідженнях Г. Олпорт стверджує, що власна автономія є кроком вперед порівняно з простим "підтриманням існування" людини і вводить таке поняття як "особистісна функціональна автономія". Особистісну автономію автор ставить в один ряд з особистісними цінностями, настановами, намірами людини, які забезпечують стабільність у прагненні людини відповідати своєму внутрішньому "Я", зокрема "Я" ідеальному. Г. Олпорт наполя-

гав на тому, що доросла особистість має досить стабільний набір цінностей, ідеалів, які складають основу її життя. При цьому вчений підкреслював, що ідеальне "Я" відіграє центральну роль у розвитку особистості. Автор також зазначав, що кожна зріла особистість має у структурі власного "Я" реальне "Я", тобто вміє оцінювати свої думки, погляди, поведінку. Але її прагнення завжди будуть спрямовані у бік ідеального "Я", тобто людина завжди знає якою вона хоче бути, чим буде займатися та що їй для цього треба робити [6, с. 210].

Постало завдання знайти ті базові ідеальні образи, які формують різноманіття ідеальних оцінок підлітків. Для досягнення поставленої мети в експериментальному дослідженні підлітків в процесі навчання в ВНЗ ми застосували процедуру факторного аналізу. Для визначення кількості факторів використовувався метод паралельної факторизації набору згенерованих випадкових даних.

Паралельна факторизація проводиться на випадкових даних, розподілення яких має такі ж характеристики, що й реальні дані. Зазвичай власні значення факторів, що отримані на випадкових даних, є майже прямою лінією, а те місце, де ця лінія перехрещується з лінією власних значень факторів за реальними даними, позначає необхідну кількість факторів для виділення [10].

Мета статті – пошук нових шляхів інтеграції філософської, педагогічної та психологічної думки щодо формування певних способів бачення світу особою підліткового віку через вивчення та дослідження провідних ідеалів та спробувати дати їх системний виклад.

Виклад основного матеріалу дослідження. З соціально-педагогічної та психологічної точки зору необхідна конкретика, які саме базові образи є основними, на основі яких формується ідеальне "Я" та бачення світу сучасним підлітком. В процесі дослідження було виділено п'ять базових образів, на основі яких формується ідеальне "Я" підлітка. Встановлено, що в основі ідеальних уявлень підлітків про себе лежать 5 головних образів: ідеал розкृतості, успішності, романтичності, безпеки та самотності. На основі нашого дослідження було визначено закономірність розвитку ідеального "Я", а саме: для розвитку ідеального "Я" особи підліткового віку важлива обов'язкова наявність ідеалу, тобто конкретної людини, або узагальненого інтегрованого образу, як взірця для наслідування.

Для досягнення поставленої мети в експериментальному дослідженні ідеалу підлітків, що навчаються у ЗВО, ми застосували процедуру факторного аналізу. Для визначення кількості факторів використовувався метод паралельної факторизації набору згенерованих випадкових даних.

Паралельна факторизація проводиться на випадкових даних, розподілення яких має такі ж характеристики, що й реальні дані. Зазвичай власні значення факторів, що отримані на випадкових даних, є майже прямою лінією, а те місце, де ця лінія перехрещується з лінією власних значень факторів за реальними даними, позначає необхідну кількість факторів для виділення [10].

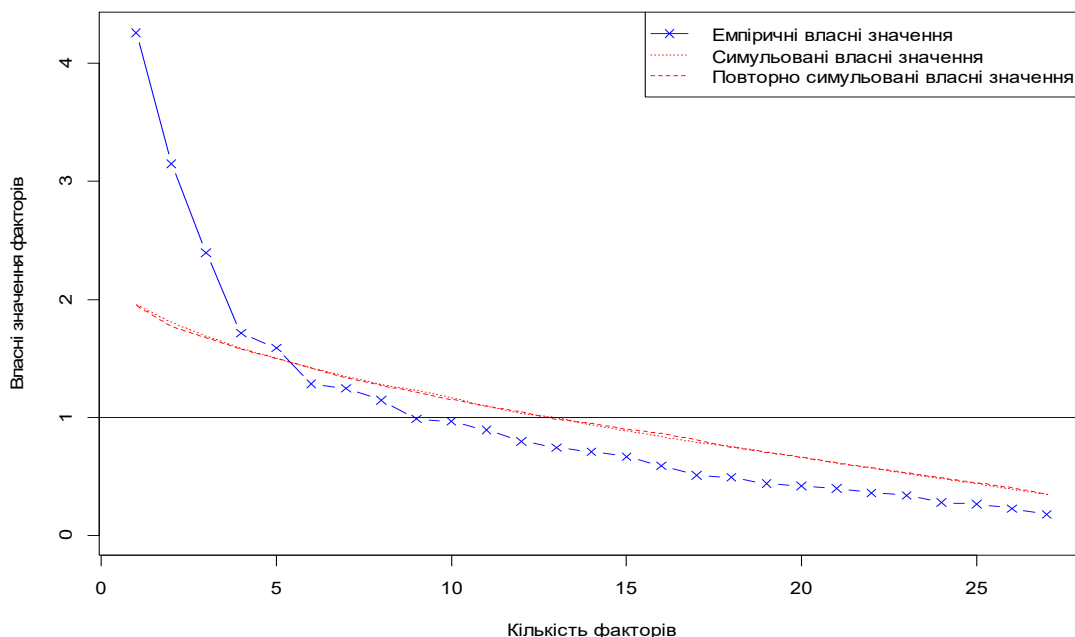

Рис. 1. Паралельна факторизація випадкових даних осіб підліткового віку

Згідно з методом паралельної факторизації оптимальною кількістю факторів є 5 факторів.

Перший фактор (18,3) включає такі змінні: нервовість (0,81), запальність (0,75), примхливість (0,72), пасивність (0,54) та розумний (-0,53). Враховуючи індивідуальні особливості підлітків, даний фактор ми назвали **"ідеал розкнутості підлітка у спілкуванні"**.

Проблема спілкування в підлітковому віці займає важливе місце в системі засобів, які впливають на розвиток властивостей особистості, і "Я" концепції зокрема. Залежно від успішності у спілкуванні, правил спілкування у референтній групі, досвіду, який підліток отримує в процесі спілкування, ідеальний образ "Я" наповнюється тими чи іншими якостями. Оскільки в підлітків самосвідомість ще сформована не в повній мірі, самоконтроль не

завжди здійснюється не тільки у внутрішньому плані, але і в зовнішній поведінці, спілкування часто характеризується неврівноваженістю, домінуванням процесу збудження, безконтрольністю, частими змінами настрою, що відображено в цьому факторі у таких змінних як нервовість, запальність, примхливість. Крім того, в умовах недостатнього самоконтролю свідомості, підліток діє під впливом емоційних станів, не надаючи належної уваги розумовим аспектам.

Виходячи із означеного вище, при формуванні "Я" ідеального важливо звернути увагу на розвиток механізмів саморегуляції та самоконтролю поведінки, емоцій, думок підлітків, що допоможе збалансувати процеси збудження та гальмування, розвинути стриманість, витримку, самоконтроль, врівноваженість.

Таблиця 1. Факторні навантаження за методом принципів компонент з варімакс обертанням

	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
Нервовість	0,81	0,02	0,26	-0,06	-0,07
Запальність	0,75	0,02	0,19	-0,01	-0,07
Примхливість	0,72	-0,21	-0,06	-0,17	0,19
Пасивність	0,54	0,06	0,23	-0,05	0,45
Розумний	-0,53	0,47	0,01	0,06	-0,03
Впертість	0,33	0,26	-0,15	-0,14	-0,02
Здібний	-0,02	0,78	0,10	0,02	0,03
Впевнений	0,09	0,69	-0,27	-0,02	0,48
Авторитет	0,16	0,66	-0,05	0,40	-0,16
Вродливий	0,07	0,63	0,10	0,19	-0,15
Характер	-0,37	0,50	0,23	0,04	0,23
Здоровий	-0,24	0,41	-0,05	-0,12	0,11
Сором'язливість	0,19	0,01	0,74	-0,08	0,07
Нерішучість	0,39	-0,15	0,59	-0,09	0,08
Повільність	0,42	0,01	0,59	-0,10	0,05
Захоплюваність	-0,24	0,16	0,56	0,31	0,02
Поступливість	0,12	0,00	0,52	0,40	0,18
Енергійність	0,15	0,06	-0,14	0,74	-0,08
Обережність	-0,21	0,04	0,21	0,60	0,27
Відповідальність	-0,23	0,07	0,05	0,58	0,02
Життєрадісність	-0,26	0,01	0,09	0,52	0,07
Сміливість	0,06	0,12	-0,35	0,50	0,27
Недовірливість	0,17	-0,01	0,05	0,05	0,71
Безтурботність	0,08	0,00	0,08	0,09	0,70
Терплячість	-0,24	-0,10	0,38	0,09	0,50
Холодність	0,40	0,01	-0,12	-0,30	0,40
Ентузіазм	-0,08	0,14	0,01	0,10	0,20
Totl. disp	0,13	0,10	0,09	0,09	0,07

Наступний фактор (11,2) включає наступні змінні: здібний (0,78), впевнений (0,69), авторитетний (0,66), вродливий (0,63), позитивна оцінка характеру (0,50), здоровий (0,41), розум (0,47). Цей фактор ми назвали "**ідеал успішності підлітка**", що передбачає, насамперед, наявність авторитету підлітка в соціумі.

Головним критерієм соціалізованості особистості підлітка виступає не ступінь його конформізму та вміння пристосуватися до обставин, а ступінь незалежності, упевненості, самостійності, авторитетності, ініціативності. У цьому факторі це відображено у змінних авторитетний, впевнений. Крім того, успішність процесу соціалізації підлітка відкриває можливість для задоволення його потреби в самореалізації, що в ідеальному "Я" підлітка відображено у таких характеристиках як дрібність, врода, здоров'я, розум, характер.

Третій фактор (10,5) включає до свого складу наступні якості: сором'язливість (0,74), нерішучість (0,59), повільність (0,59), захоплюваність (0,56), поступливість (0,52). Цей фактор включає одночасно й нерішучість й поступливість, повільність та захоплюваність. З урахуванням підліткової культури цей фактор ми назвали "**ідеалом романтичного образу**".

До складу четвертого фактору (9,9) входять наступні змінні: обережність (0,60), відповідальність (0,58), життєрадісність (0,52), сміливість (0,50), авторитет (0,40), поступливість (0,40), впевненість (0,49). Цей фактор ми назвали **ідеалом самоствердження**.

Самоствердження у підлітків тісно пов'язано з потребою бути самоцінним, визнаним, незалежним, що виражається у змінних "сміливість", "впевненість" та "авторитет". "Показати" себе, стати предметом уваги інших; відстояти особистісну гідність; досягнути переваг; мати владу над собою та іншими; набути впевненості у собі дозволяє підлітку реалізувати потребу у самостверженні, забезпечують психологічний комфорт.

П'ятий фактор (8,9) містить наступні змінні: недовірливість (0,71), безтурботність (0,70), холодність (0,40), терплячість (0,50), пасивність (0,45). За нашою думкою, це фактор **ідеалу самотності**.

Підліток легко ідеалізує оточуючих людей і так само легко в них розчаровується, йому властиві гострі моральні переживання. У нашому дослідженні це виражається у рисах недовірливості, холодності. Стан розчарування призводить підлітка до самотності.

Таким чином, самотність, що виражається у "відокремленості" від інших передбачає рольове самовизначення підлітка.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших досліджень. У статті було обґрунтовано розрізнення щонайменше двох основних аспектів дослідження природи "ідеал" та "ідеальне". Перший полягає у визначенні сутності "ідеального" як явища гносеологічного та онтологічного. У цьому напрямі феномен "ідеальне" повинен вивчатися не лише в гносеологічному плані. Цей феномен може й повинен обґрунтовуватися й на науковому рівні на основі провідних матеріалістичних детермінант. Другий напрям дослідження процесу розвитку "ідеального" має в своїй основі питання, які пов'язані з формуваннями функцій суспільної свідомості, культурно-духовних цінностей. Актуальним є питання докладного аналізу базових образів, на основі яких формується ідеальне "Я" в житті особи підліткового віку, що навчається в ЗВО. Встановлено, що в основі ідеальних уявлень підлітків про себе лежать 5 головних образів: ідеал розкутості, успішності, романтичності, безпеки та самотності.

Ідеал розкутості у спілкуванні поєднує у собі такі риси як запальність, нервовість, примхливість, пасивність, заперечення важливості інтелектуального розвитку. Як правило, до формування такого базового образу ідеального "Я" призводить негативне протиставлення іншим та відчайдушність у реальному житті підлітка, що навчається в ЗВО. Крім того, даний образ ідеального "Я" тісно пов'язаний із нехтуванням традиціями, соціальністю, зрілістю та соціальною культурою.

Ідеал успішності підлітка зумовлений наявністю в "Я" ідеальному здібностей, впевненості, авторитетності, вроди, позитивних рис характеру, стану здоров'я та інтелектуального розвитку. Образ успішної людини в ідеальному "Я" пов'язаний з досяганнями дитини, наявності соціальної влади та конформізму.

Ідеал романтичності містить у собі риси сором'язливості, нерішучості, захоплюваності, повільності, поступливості. Формування цього образу обумовлено переживанням підлітком тривожних станів. Серед цінностей ідеал романтичності пов'язаний із повагою до традицій, соціальною культурою та нехтування соціальною владою.

На формування ідеалу самоствердження в структурі ідеального "Я" впливає наявність у підлітка таких цінностей як: безпека, насолода, соціальна влада, конформізм, підтримка традицій, соціальність. До складу цього образу входять наступні риси: життєрадісність, відповідальність, обережність, сміливість, авторитетність, поступливість та впевненість. Як і у випадку з ідеалом розкутості на формування ідеалу самоствердження впливає негативне протистояння підлітка соціуму у реальному навчанні в ЗВО.

Ідеал самотності базується на рисах, що пов'язані з недовірою, безтурботністю, холодністю, терплячістю та пасивністю. Його поява часто пов'язана з переживанням підлітком тривожних станів і обумовлена наявністю конформізму.

Визначальними у формуванні ідеальних образів "Я" підлітка виявилися риси прихильності та самоконтролю. Зокрема, чим розвиненіша в підлітка така риса як прихильність, тим менше в ідеальному "Я" відображений ідеал романтичності.

Чим більше розвинений у підлітка самоконтроль, тим більше він прагне в ідеальному "Я" бути розкутим, прагнучи до рис, що суперечать самоконтролю. Розвинений самоконтроль сприяє також відсутності в ідеальному "Я" ідеалу успішності та самотності.

Крім того, на формування ідеалу романтичності впливає наявність у "Я" реальному таких рис як пасивність, повільність, сором'язливість, відповідальність та нерішучість. Ідеал самотності частково обумовлений надмірною обережністю та недовірою підлітка у стосунках у процесі навчання в ЗВО. Ідеал самоствердження з'являється у підлітків, які в реальному "Я" виокремили риси ентузіазму та терплячості. І, нарешті, ідеал розкутості тісно пов'язаний із такою рисою "Я" реального підлітка як запальність.

Список використаних джерел:

1. Буравлева Н.А. Ценностные ориентации студентов // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2011. – № 6.
2. Кант И. Критика способности суждения / И. Кант. – Мультимедийное издательство Стрельбицкого, 2018. – 407 с.
3. Пономарёв П.А., Шеденко Е.Н. Ценностные ориентации студентов // Актуальные проблемы истории, теории и технологии социальной работы. – 2016. – С. 89–92.
4. Олпорт Г. Становление личности / Г. Олпорт // Избранные труды. – Litres, 2017. – 508 с.
5. Підлітковий вік: світоглядна криза або між дитинством та дорослістю (філософсько-антропологічне есе) // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: Філософія, економіка. – № 4, 2000. – С. 38–40.
6. Рубинштейн М. О смысле жизни / М. Рубинштейн // Труды по философии ценности, теории образования и университетскому вопросу. – Litres, 2017. – Т. 1. – 254.

7. Соколов А.В., Щербакowa И.О. Ценностные ориентации постсоветского гуманитарного студенчества // Социологические исследования. – 2003. – № 1. – С. 115–123.

8. Усмaнoвa Т.Х. Инновационный менеджмент как инструмент развития человеческого капитала и повышения качества жизни / Т.Х. Усмaнoвa // МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). – 2016. – Т. 7. – № 3 (27).

9. Федосова И.В. Формирование ценностных ориентаций младших школьников / И.В. Федосова // Начальная школа. – 2017. – № 6. – С. 17–20.

10. Humphreys L. An investigation of the parallel analysis criterion for determining the number of common factors / L. Humphreys, R. Montanelli // Multivariate Behavioral Research.

Надійшла до редколегії 29.08.18

Л. Литвинчук, д-р психол. наук, ст. науч. сотр.

Институт психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины, Киев, Украина,

И. Рашковская, канд. психол. наук

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, Украина

РОЛЬ ИДЕАЛА КАК ОБРАЗЦА ДЛЯ НАСЛЕДОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБЫ В ВУЗЕ

Раскрывается актуальный вопрос роли идеала как образца для наследования подростком в процессе учебы в ВУЗЕ. Многоплановость проблем, связанных с формированием представления о "идеальном", предусматривает взаимообусловленность разных аспектов этого процесса, целостный подход к проблеме. В данном исследовании использован системный подход для выявления ведущих идеалов лиц подросткового возраста как способ виденья мира.

Ключевые слова: идеал, подросток, образец, наследование, смысложизненное переживание, образ "Я", студент, успешность, эксперимент, мировоззрение.

L. Lytvynchuk, Doctor of Psychological Sciences, Senior Researcher

Institut of Psychology G.S. Kostyuk NAPN Ukraine, Kyiv, Ukraine,

I. Rashkovska, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor

National Pedagogical University MP Drahomanov, Kyiv, Ukraine

THE ROLE OF IDEAL AS A SAMPLE FOR INHERITANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN UNIVERSITY

The article reveals the actual question of the role of the ideal as a model for teenage inheritance in the process of studying at a university. The multiplicity of problems associated with the formation of the idea of the "ideal" implies the interdependence of various aspects of this process, a holistic approach to the problem. This study used a systematic approach to identify the leading ideals of persons of adolescence as a way of seeing the world.

Key words: ideal, teenager, sample, inheritance, life-purpose experience, image of "I", student, success, experiment, worldview.